

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

TÜRKİYE’NİN İHRACATINDA BÖLGESEL VE SEKTÖREL YOĞUNLAŞMA*

Ece ORAL ÇEVİRMEZ¹

Ekonomist

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

E-mail:Ece.Oral@tcmb.gov.tr

ORCID ID: 0000-0002-4569-0012

Öz

İhracat yoğunlaşması, bir ülkenin mevcut durumda ihraç ettiği ürünlerdeki veya ihracat yaptığı ülkelerdeki yoğunlaşma derecesini ifade etmektedir. Bir başka deyişle, bir ülkenin ihracatının sınırlı sayıda sektöre/ülkeye bağlı olması şeklinde tanımlanmaktadır. Bu çalışmada, ihracatta sektörel ve bölgesel yoğunlaşmanın ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, TÜİK tarafından Harmonize Sisteme (6 basamaklı) göre derlenen dış ticaret verilerinden yararlanılmıştır. Hem ürün hem ülke bazında yoğunlaşma oranları hesaplanmıştır. Bulgular, ürün yoğunlaşmasının belli dönemlerde arttığını, ülke yoğunlaşmasının ise zaman içerisinde azaldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İhracat, İhracatta Yoğunlaşma Oranı, Herfindahl endeksi

Alan Tanımı: Uluslararası İktisat

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** Ece.Oral@tcmb.gov.tr

Yazarın Notu: Burada sunulan görüşler tamamıyla yazara aittir ve doğrudan TCMB'nin ya da çalışanlarının görüşlerini temsil etmez.

Atf (APA): Oral Çevirmez, E. (2021), Türkiye'nin İhracatında Bölgesel ve Sektörel Yoğunlaşma, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 13 (1): 1-15.

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

REGIONAL AND SECTORAL CONCENTRATION OF TURKISH EXPORTS

Abstract

Export concentration refers to the degree of concentration in the products currently exported by a country or in the countries to which it exports. In other words, it is defined as a dependency of a country's exports on a limited number of sectors/countries. In this study, it is aimed to reveal sectoral and regional concentration in Turkey's exports. In this context, foreign trade data compiled by TURKSTAT according to Harmonized System (6 digits) were used. Concentration rates were calculated based on product and partner countries. The findings indicate that product concentration increased in certain periods, while country concentration has decreased over time.

Key Words: *Export, Export Concentration Rate, Herfindahl index*

JEL Codes: *F1, F14, C46*

1. GİRİŞ

Gelişmekte olan birçok ülkenin ihracatının belli ürünlere bağlı olması ya da birkaç pazarda yoğunlaşması bu ülkeleri dış şoklara karşı son derece savunmasız hale getirmektedir. İhracat gelirleri az sayıda ürüne/ülkeye bağlı olduğu zaman, bu ürünlerin fiyatlarında oluşabilecek dalgalanmalar ve dış talepte gözlenebilecek azalışlar ihracat gelirlerinde düşüşe neden olabilecektir. Öte yandan, ihracatta ürün yoğunlaşması azsa (ürün çeşitlenmesi varsa) ve çok sayıda ülkeye ihracat yapılyorsa, fiyatlardaki hareketler ve belli ülkelerdeki talep azalışları gelirlere fazla etkide bulunamayacaktır (Küçükiremitçi vd., 2010). İhracat yoğunlaşmasının azalması, ihracat gelirlerindeki dengesizliği azaltıp ihracat gelirlerini artırma ve katma değeri yükseltme gibi birçok kanaldan büyümeyi arttırma potansiyeline sahiptir (Samen, 2010). Ürün veya pazar çeşitlenmesi sonucu ortaya çıkacak ekonomik gelişme istihdam artışı yaratacak, ülkenin ekonomik potansiyelini geliştirecektir. Bu da, ülke ekonomisinin dışsal şoklara daha dayanıklı hale gelmesine yol açacaktır. Dolayısıyla, bir ülkenin sürdürülebilir kalkınmaya ve istikrarlı ihracat gelirinine sahip olması için dış ticaretteki temel ürün ve pazardaki yoğunlaşmayı (çeşitlenmeyi artırarak) azaltmak büyük önem teşkil etmektedir.

İhracat yoğunlaşmasına olan büyük ilgi 1950'li yılların ortalarında ortaya çıkmıştır. Günümüz iktisat yazınında, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ihracat yoğunlaşma derecesini ölçen çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda sunulmuştur. Dünya Bankası'nın 2007 yılına ait çalışmasında korumacılığın artmasının ihracat yoğunlaşmasını arttırdığı bulunmuştur. Hesse (2008), ihracat yoğunlaşması ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif olduğunu doğrulamış, ihracatta çeşitlenme yapan ülkelerin çeşitlenme yapmayan ülkelere göre kişi başına düşen milli gelirlerinin daha yüksek olduğunu vurgulamıştır. Naude ve Rossouw (2008)'un makalesinde 1962-2000 yılları arasında Güney Afrika'nın ihracatta yoğunlaşma düzeyi incelenmiştir. Analiz sonucunda Güney Afrika'nın ihracat yoğunlaşma düzeyi yüksek bulunmuştur. Bunun yanı sıra, Cadot vd. (2011) ihracat yoğunlaşmasının orta gelirli ülkelerde yüksek, yüksek gelirli ülkelere ise düşük olduğu sonucuna varmıştır. Soos (2015) ise çalışmasında Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovakya'nın ihracatta sektörel yoğunlaşma düzeyini analiz etmiş ve söz konusu ülkelerin ihracatta yoğunlaşma derecesini yüksek bulmuştur.

Türkiye üzerinde yapılan çalışmalar incelendiğinde ise, ilk olarak Erlat ve Akyüz'ün (2001) çalışması göze çarpmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'nin dış ticaretinin yoğunlaşma düzeyi incelenmiş, Türkiye'nin dış ticaretinde mallar ve ülkeler açısından yoğunlaşma düzeyinin giderek azaldığı tespit edilmiştir. Kösekahyaoğlu (2007), 1980-2005 yılları arasında Türkiye'nin dış ticarete ürün bazlı yoğunlaşma düzeyini ele almıştır. Sonuç olarak, 1980'li yıllardan sonra Türkiye'nin özellikle ihracatında ürün yoğunlaşmasında önemli değişiklikler yaşandığını tespit etmiştir. Akal (2009), fasıl bazında yoğunlaşmayı incelemiş ve Türkiye'nin Ukrayna ile ticaretinde yoğunlaşmanın yüksek, Rusya ile ticaretinde ise daha düşük olduğunu göstermiştir. Küçükkiremitçi vd.'nin, 2010 yılına ait çalışmasında 1990-2007 dönemine ilişkin yıllık ihracat verisi kullanılmış, dış ticarete yoğunlaşma oranları hesaplanmıştır. Fasıllara göre ihracat yoğunlaşma endeksi artış gösterirken ihracat yapılan ülke yoğunlaşmasında düşüş gözlenmiştir. Aldan vd. (2012), 2003-2011 döneminde Türkiye'nin ihracat çeşitlenmesinin hem ürün hem ülke bazında arttığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, makine ve ulaştırma, demir çelik, giyim ve tekstil gibi ana sektörlerde ihracatta pazar çeşitlenmesinin arttığı gözlenmiştir. AB, Orta Doğu ve Kuzey Amerika başta olmak üzere, bölgelere yapılan ihracatta ürün çeşitlenmesi de artmıştır. Aldan ve Çulha (2012), 1993-2011 dönemine ilişkin yıllık ihracat verisi kullanarak, dünyaya yapılan ihracatta hem ürün hem ülkeler bazında yayılma marjının ihracat artışına önemli katkı sağladığını bulmuşlardır. Çalışmalarında, MENA ülkelerine yapılan ihracatta yayılmanın daha çok yeni ürünlere açılma

yönünde şekillendiğini, AB ülkelerine yapılan ihracatta ise yeni ülkelerin katkısının arttığını saptamışlardır. Erkan ve Sunay (2016)'ın çalışmasında 2000-2014 dönemine ilişkin yıllık ihracat verisi kullanılmış, Türkiye'nin ihracatındaki ürün ve pazar yoğunlaşma düzeyi incelenmiş ve ürün/pazar bazında yoğunlaşmanın azaldığı ortaya koyulmuştur. Yılmaz vd. (2018) ise 2003-2018 dönemine ilişkin verileri kullanarak Türkiye'de dış ticarete ürün, faaliyet ve ülke bazında çeşitlenmenin son 15 yılda önemli artış gösterdiğini ancak son yıllarda çeşitlenmenin duraksadığını vurgulamıştır.

Bu çalışmada, Türkiye ihracatında sektörel ve bölgesel yoğunlaşma derecesinin ölçülmesinin yanı sıra yapılan önceki çalışmalardan farklı olarak ihracat yapılan başlıca ülke gruplarının detaylı incelenmesi ve bu gruplara ihraç edilen ürünlerdeki çeşitlenmenin saptanması amaçlanmıştır.

2. VERİ VE YÖNTEM

Dış ticaretin belli ülkelerde veya belli ürünlerde yoğunlaşmasının analizi için yoğunlaşma oranı oldukça yaygın olarak kullanılan bir ölçüttür. Yoğunlaşma oranı belli sayıdaki ürün, fasıl veya ülkenin toplam paylarını ifade etmektedir. Bu oran, 0 ile 100 arasında değer almakta ve aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$CR_m = \sum_{i=1}^m P_i * 100$$

Yukarıdaki formülde, CR_m yoğunlaşma oranını, P_i ise ürün, fasıl veya ülkenin payını göstermektedir. Burada CR_1 en büyük birimin payı, CR_m ise “m”inci birimin birikimli payıdır. “m” değerinin seçimi için herhangi bir kriter olmadığından istenildiği gibi seçilebilir. Toplam birim sayısının az oluşu yoğunlaşmanın artması ve dış ticaretin az sayıdaki birim tarafından kontrol edilmesi demektir.

Yoğunlaşma ölçümünde sıklıkla kullanılan bir diğer ölçüt ise Herfindahl endeksidir. Bu endeks yoğunlaşma oranı hesaplanacak tüm birimlerin toplamdaki paylarının kareleri toplamı alınarak bulunmaktadır:

$$HI = \sum_{i=1}^n P_i^2$$

Bu ölçütün hesabında n birim sayısı olmak üzere endeks 1/n ile 1 arasında değer almaktadır. Tek bir birim için hesaplandığında endeks değeri 1'e, tüm birimler

eşit dağılmışsa endeks değeri $1/n$ 'ye eşit olur. Birim sayısı arttıkça endeks değeri azalmakta, birimlerin büyüklükleri arasında eşitsizlik arttıkça endeks yükselmektedir (TÜİK, 2003).

HI endeksinin yorumunun daha anlaşılabilir olması adına endeks üzerinde standartlaştırma işlemi uygulanmakta ve böylece endeks 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Buna göre standartlaştırılmış HI endeksi, $(HI)_s$, aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$(HI)_s = \frac{(HI)^{-\frac{1}{n}}}{1 - \frac{1}{n}}$$

Hesaplanan standartlaştırılmış endeks 0,01 değerinden düşükse mükemmel eşitlik durumu, 0,01-0,15 değerleri arasındaysa düşük yoğunluk, 0,15-0,24 değerleri arasındaysa ılımlı yoğunluk, 0,25 veya daha üzeri bir değerdeyse yüksek yoğunluk derecesini işaret etmektedir (Dumičić vd., 2018).

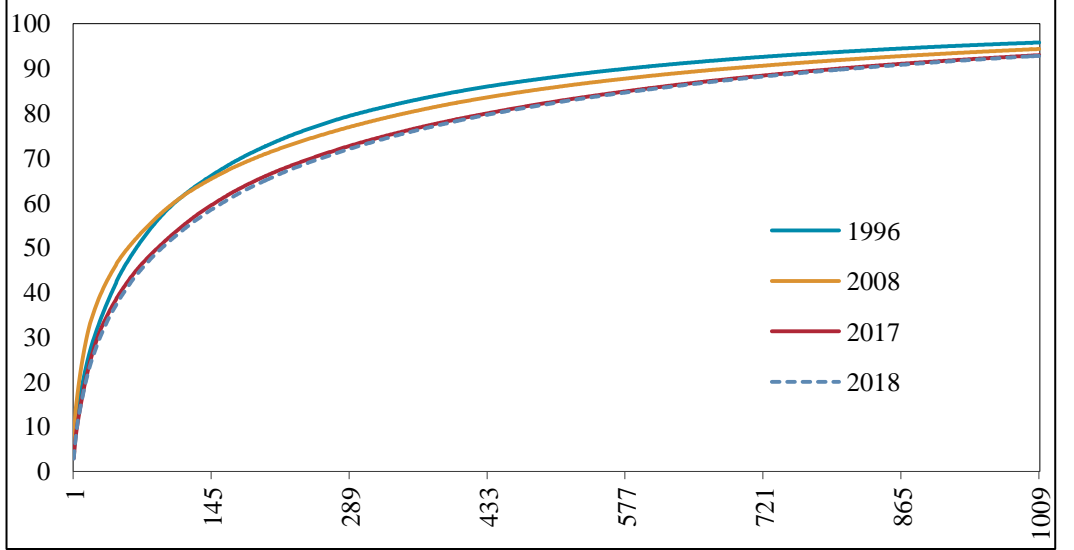
İhracatta sektörel ve bölgesel yoğunlaşmanın ortaya konması amaçlanan bu çalışmada TÜİK tarafından 6 basamaklı Harmonize Sisteme göre derlenen dış ticaret verileri kullanılmıştır. Analiz dönemi 1996-2018 yıllarını kapsamaktadır. Analizlere yaklaşık olarak 4750 ürün ve 250 ülke dâhil olmuştur. İlgili veriler oluşturulurken parasal olmayan altın ihracatı dışarıda bırakılmıştır.

Aşağıda ilk olarak ürün ve ülke bazında ihracat paylarının zaman içerisindeki eğilimi, ardından da yoğunlaşma oranları incelenmektedir.

3. ÜRÜN VE ÜLKE BAZINDA YOĞUNLAŞMA ORANLARI

İhracata konu olan ürünlerin ve ihracat yapılan ülkelerin yoğunlaşma oranları hesaplanmış ve aşağıdaki grafiklerde sunulmuştur. Grafik 1'de 1996, 2008, 2017 ve 2018 yıllarına ilişkin ürün yoğunlaşma oranları gözlenmektedir. İhracatta en yüksek paya sahip ilk 150 ürünün payı 1996 ve 2008 yıllarında yüzde 66 iken 2017-2018 yıllarında bu oran yüzde 60 seviyelerine gerilemiştir.

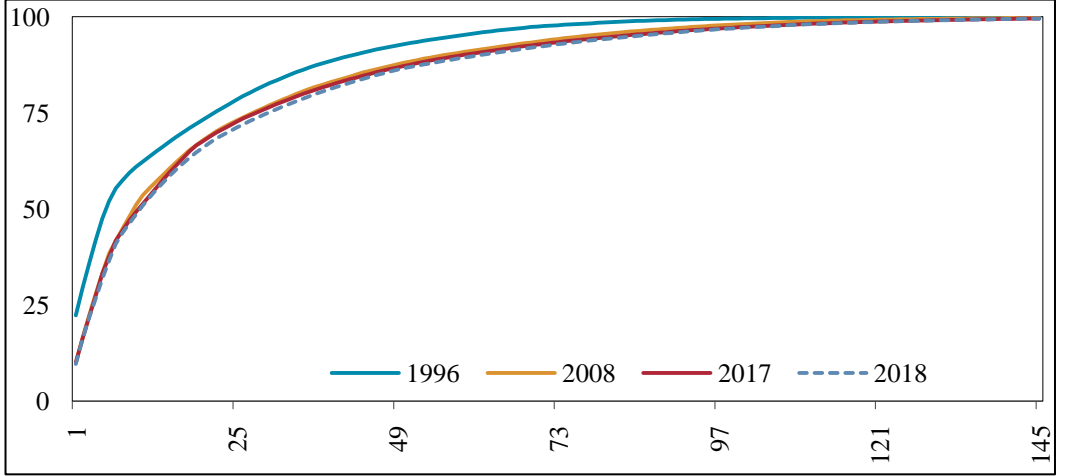
Grafik 1: Ürünlerin Yoğunlaşma Oranı (altın hariç, yüzde)



Kaynak: TÜİK, Yazarın hesaplamaları.
Analizde 4750 ürün kullanılmıştır.

Ülkelerin yoğunlaşma oranları incelendiğinde ise analiz dönemi ilk yıllarındaki yoğunlaşma oranının 2008 yılına kadar azaldığı, 2008 yılından bu yana ise yoğunlaşmanın seviyesinde önemli bir değişiklik olmadığı gözlenmektedir (Grafik 2).

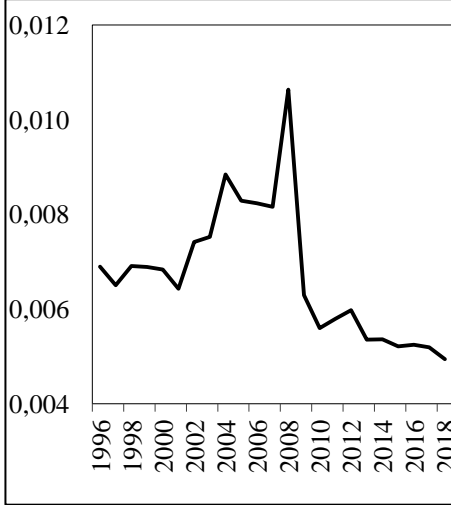
Grafik 2: Ülkelerin Yoğunlaşma Oranı (altın hariç, yüzde)



Kaynak: TÜİK, Yazarın hesaplamaları.
Analizde 250 ülke kullanılmıştır.

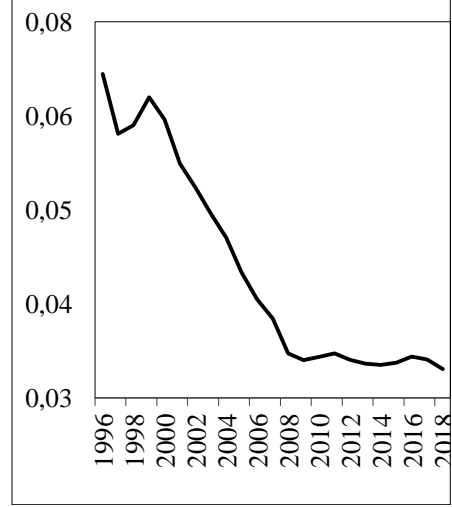
Hem ürün hem ülke bazında Herfindahl (HI) endeksleri de hesaplanmıştır. HI endeksine göre, belli dönemlerde (2004 ve 2008 yılları) ürün ihracatında yoğunlaşma gözlenirken 2008 yılı sonrasında ürün yoğunlaşmasında belirgin azalış dikkat çekmektedir (Grafik 3). İhracat yapılan ülke sayısında ise zaman içerisinde artış gözlenirken 2008 yılı sonrası dönemde bu sayıda önemli bir değişiklik olmamıştır (Grafik 4). 2008 yılı ve sonrasında ihracata konu olan ürünlerde gözlenen çeşitlilik aynı dönemde ihracat yapılan ülkelerde görülmemektedir.

Grafik 3: Ürün Bazında HI Endeksi (altın hariç)



Kaynak: TÜİK, Yazarın hesaplamaları.

Grafik 4: Ülke Bazında HI Endeksi (altın hariç)



4. ÜLKE GRUPLARI BAZINDA YOĞUNLAŞMA ORANLARI

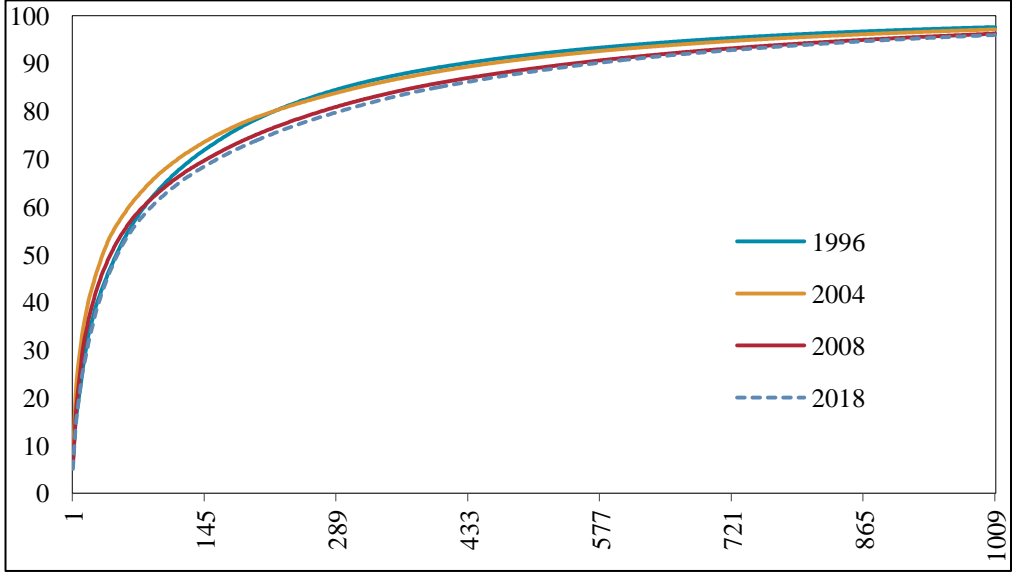
Ülkelerin detaylı incelenmesi amacıyla öncelikle yıllar itibariyle ülkelerin ihracat payları Tablo 1’de sunulmuştur. Avrupa Birliği (AB-28) ülkelerine ve Kuzey Amerika’ya yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payının zaman içerisinde azaldığı, Afrika, Güney Amerika, Yakın ve Ortadoğu ile Diğer Asya ülkelerinin payının ise artış gösterdiği gözlenmiştir.

Tablo 1: Türkiye'nin İhracat Yaptığı Ülkelerin Yıllara Göre İhracat Payları (altın hariç, yüzde, ortalama)

	1996-2007	2008-2011	2012-2018	1996-2018
Avrupa Birliği Ülkeleri (AB 28 Ülke)	55,8	47,7	45,9	51,4
Türkiye Serbest Bölgeleri	3,3	2,0	1,4	2,5
Sınır Ticaret Merkezleri	0,0	0,0	0,0	0,0
Diğer Ülkeler	41,0	50,2	52,6	46,1
Diğer Avrupa (A.B. Hariç)	8,1	9,3	7,7	8,2
Kuzey Afrika	4,0	5,8	6,1	4,9
Diğer Afrika	1,2	2,2	2,8	1,8
Kuzey Amerika	8,5	3,8	5,2	6,7
Orta Amerika ve Karayipler	0,5	0,6	0,7	0,6
Güney Amerika	0,4	1,0	1,1	0,7
Yakın ve Orta Doğu	11,3	19,9	21,0	15,8
Diğer Asya	5,2	6,9	7,5	6,2
Avustralya ve Yeni Zelanda	0,3	0,4	0,4	0,4
Diğer Ülke ve Bölgeler	1,5	0,5	0,1	0,9

Türkiye'nin ihracatında önemli paya sahip ülkeler başta AB-28 olmak üzere Kuzey Afrika ile Yakın ve Ortadoğu (MENA bölgesi), Diğer Avrupa, Kuzey Amerika ve Diğer Asya ülkeleridir. Dolayısıyla, ilk ve ikinci en yüksek ihracat payı olan AB-28 ve MENA ülke gruplarına odaklanılmış ve söz konusu gruplara ihracat edilen ürünlerin yoğunlaşma oranları incelenmiştir. AB-28 ülke grubuna ihraç edilen ürünlerin yoğunlaşma oranı 2004 yılında analiz dönemi başlangıcındaki değerinin üzerine çıkmış, ilerleyen dönemlerde ise azalış eğilimine girmiştir (Grafik 5).

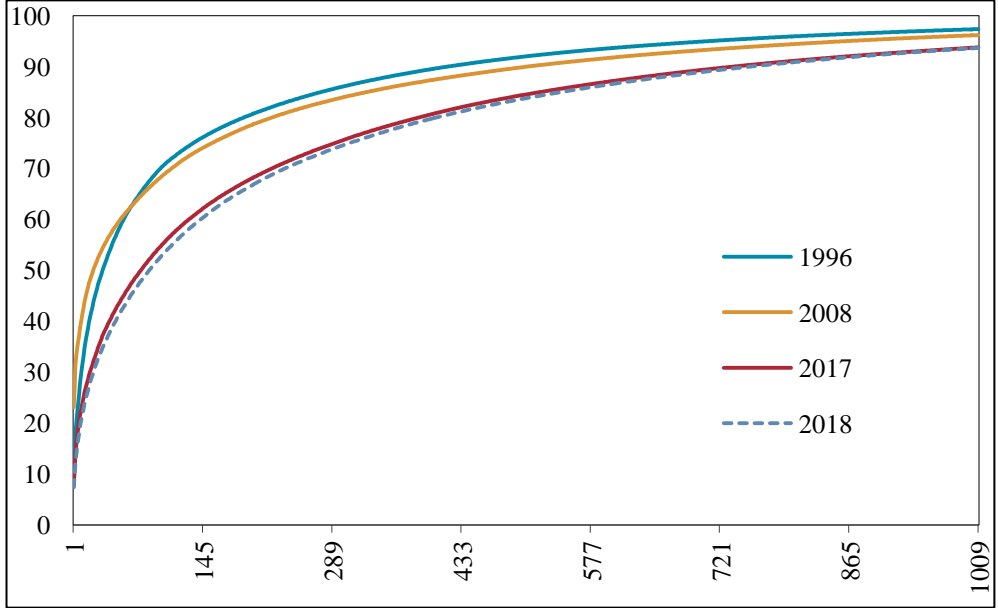
Grafik 5: AB-28 Ülke Gruplarına İhraç Edilen Ürünlerin Yoğunlaşma Oranı (altın hariç, yüzde)



Kaynak: TÜİK, Yazarın hesaplamaları.
Analizde 4192 ürün kullanılmıştır.

MENA ülke gruplarına ihraç edilen ürünlerdeki yoğunlaşma oranı 2008 yılında en yüksek değeri almıştır. 2008 yılı sonrasında ise oranlarda gerileme gözlenmiştir (Grafik 6).

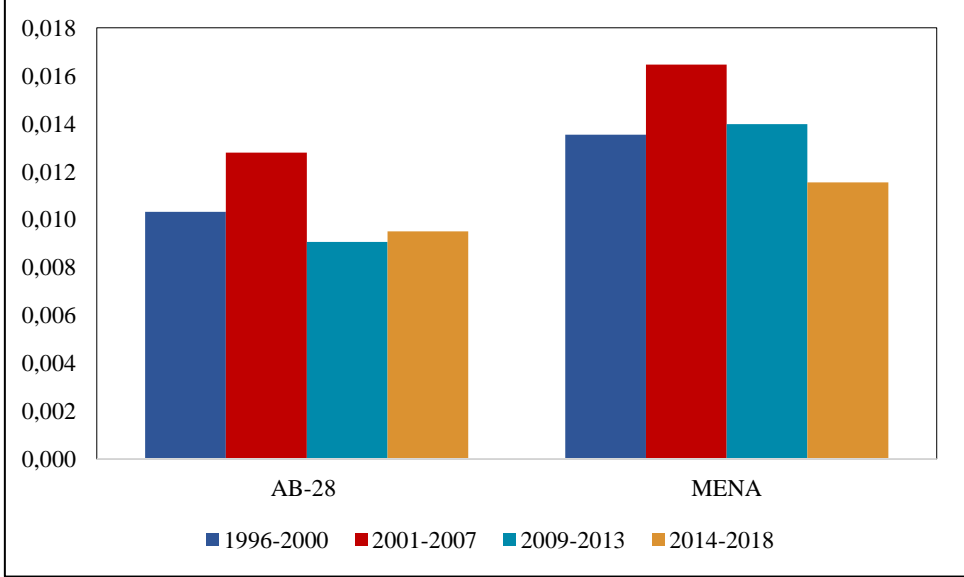
Grafik 6: MENA Ülke Gruplarına İhraç Edilen Ürünlerin Yoğunlaşma Oranı (altın hariç, yüzde)



Kaynak: TÜİK, Yazarın hesaplamaları.
Analizde 4432 ürün kullanılmıştır.

Ayrıca, AB-28 ve MENA ülke gruplarına ihraç edilen ürünlerin HI endeksleri de 2008 yılı küresel kriz öncesi ve sonrası dönemlerde detaylı incelenmiştir. Bunun için öncelikle örneklem periyodu 2008 yılındaki küresel kriz kapsam dışında kalacak şekilde 4 gruba ayrılmıştır. Gruplar, ilk grup 2000 yılı öncesi dönem, ikinci grup 2000 yılı başından 2008 küresel krizine kadar olan dönem, üçüncü ve dördüncü gruplar ise kriz sonrası 5 yıllık dönem olacak şekilde oluşturulmuştur. AB-28 ve MENA ülkelerinin 2001-2007 yılı ortalamasına göre ürün yoğunlaşması 2000 yılı öncesi döneme göre artış gösterirken, 2008 yılı küresel kriz sonrasındaki ilk 5 yıllık dönemde her iki ülke grubuna ihraç edilen ürünlerdeki yoğunlaşma gerileme göstermiştir. 2014-2018 yıllarında ise AB-28 ülkelerine ihraç edilen ürünlerin yoğunlaşmasında önemli bir değişiklik olmazken MENA ülkelerine ihraç edilen ürünlerin yoğunlaşmasında azalış eğiliminin devam ettiği gözlenmiştir (Grafik 7).

Grafik 7: AB-28 ve MENA Ülkelerinin Ürün Bazında HI Endeksi (altın hariç, dönem ortalaması)



Kaynak: TÜİK, Yazarın hesaplamaları.

Son olarak, Türkiye'nin AB-28 ve MENA ülke gruplarına ihrac ettiği ürünlerin son 10 yıldaki değişimini görebilmek adına 2008 ile 2018 yılına ilişkin 99 fasıl ele alınmış ve bu iki dönemde ülke gruplarına ihrac edilen ilk 15 fasıl (toplam ihracatın yaklaşık yüzde 70'lik kısmı) incelenmiştir. Buna göre, 2008 yılında AB-28 ülkelerine en çok ihrac edilen ürün yüzde 29'lık ihracat payı ile örme ve örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları olup 2018'de söz konusu fasılın payı yüzde 13'e düşmüştür. Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosikletin toplam ihracat içindeki payı ise yüzde 2008 yılında yüzde 6 iken 2018 yılında bu pay yüzde 25 seviyelerine çıkmıştır. MENA ülke gruplarında 2008 yılında demir ve çelik ile demir veya çelikten eşya ihracatı toplam ihracatın yüzde 38'lik bölümünü oluştururken 2018 yılında bu oran yüzde 11'lere gerilemiştir. İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri ile madeni paraların ihracat payı yüzde 2'den yüzde 8'e çıkmıştır. Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosikletin toplam ihracat içindeki payı ise yüzde 5'lik seviyesini 2018 yılında da korumuştur.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, 1996-2018 döneminde Türkiye'nin ihracatında sektörel ve bölgesel yoğunlaşmanın ortaya konması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, TÜİK tarafından Harmonize Sisteme (6 basamaklı) göre derlenen dış ticaret verileri kullanılmıştır. Hem ürün hem ülke bazında yoğunlaşma oranları hesaplanmıştır. Ürünlerin yoğunlaşma oranları incelendiğinde 2004 ve 2008 yıllarında ürün ihracatında yoğunlaşmanın arttığı gözlenmiş, 2008 yılı sonrasında ise ürün yoğunlaşmasında belirgin azalışlar dikkat çekmiştir. Ülkelerin yoğunlaşma oranları incelendiğinde ise yoğunlaşma oranının 2008 yılına kadar azaldığı, 2008 yılından bu yana ise yoğunlaşmanın seviyesinde önemli bir değişiklik olmadığı görülmüştür.

Ürün-ülke yoğunlaşmasının yanı sıra Türkiye'nin ihracat yaptığı başlıca ülke grupları detaylı olarak analiz edilmiştir. Türkiye'nin ihracatında önemli paya sahip ülkeler başta AB-28 olmak üzere MENA, Diğer Avrupa, Kuzey Amerika ve Diğer Asya ülkeleridir. Söz konusu gruplara ihraç edilen ürünlerin yoğunlaşma endekslerinin zaman içindeki seyri incelenmiştir. 2004 yılı sonrasında AB-28 ülkeleri ürün yoğunlaşma oranı gerileme gösterirken, MENA ülke grubu ürün yoğunlaşması 2008 yılından sonra azalmıştır. Diğer Afrika ülkeleri ürün yoğunlaşması 2013 yılı itibariyle gerilemiştir. Diğer Avrupa ülkelerine ihracat ürünlerindeki yoğunlaşma endeksi 2008 yılından sonra kademeli azalışlar sergilemiştir. Diğer Asya ülkelerine ihraç edilen ürünlerde ise 2006 yılına kadar çeşitleme artışı olmuş ancak söz konusu dönemden sonra yoğunlaşma düzeyinde önemli bir değişiklik olmamıştır.

Türkiye'nin ürün ve ülke bazında yoğunlaşmasının zamanla azaldığı görülmekle birlikte bu yolda halen atılacak adımlar olduğu değerlendirilmektedir. Uluslararası ticarete korumacılık eğilimlerinin arttığı günümüzde, ihracatta küresel pazar payının çoğaltılması ve dış talep şoklarına karşı ekonomideki kırılganlığın azaltılması için, ihracatta ürün/pazar çeşitliliğinin daha fazla artırılması ve ihraç edilen ürünlerin katma değeri yüksek ürünlerden oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Bundan dolayı, ihracat için oldukça önemli bir diğer hedef de imalat sanayide yüksek teknoloji ürün ihracatının artırılmasıdır.

KAYNAKÇA

Akal, M. *“Türkiye-Rusya ve Ukrayna Dış Ticaretinde Fasil Yoğunlaşması, Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Yapısal Değişimler”*, Akademik Bakış, Sayı 16, 2009, 1-15.

Aldan, A., Aydın, M.F., Çulha, O.Y., Sunel, E. ve Taşkın, T. “İhracatta Bölgesel ve Sektörel Çeşitlenme”. TCMB Ekonomi Notları, No:12/18, 25 Temmuz 2012.

Aldan, A., ve Yücel Çulha, O. “Türkiye’nin İhracat Artışında Yayılma Marjının Rolü”. TCMB Ekonomi Notları, No: 12/36, 13 Aralık 2012.

Cadot, O., Carrere, C. ve Strauss-Kahn, V. “Export Diversification: What’s Behind the Hump?”. The Review of Economics and Statistics, V:93, No:2, 2011, 590-605.

Dumičić, K., Jošić, H., Žmuk, B. “Investigating export market concentration for developed, developing and transition countries”. International Journal Vallis Aurea, Vol:4, No:1, 2018, 5-28.

Dünya Bankası. “Export Diversification in Egypt, Lebanon, Jordan, Morocco and Tunisia, Social and Economic Development Sector Unit Middle East and North Africa Region”. Vol 2, January 2007,1-91.

Erkan, B. ve Sunay, Z. F. “Türkiye’nin İhracatının Yoğunlaşma Perspektifinde Analizi”. İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 7, 2016, 1823-1842.

Erlat, G., O. Akyüz. “Country Concentration of Turkish Export and Imports over Time”. Topics in Middle Eastern and African Economies, Vol:3, September 2001.

Hesse, H. “Export Diversification and Economic Growth”. International Bank for Reconstruction and Development / the World Bank Commission on Growth and Development Working Paper, No. 21, World Bank, 2008.

Kösekahyaoğlu, L. “Türkiye Dış Ticaretinde Ürün ve Ülke Bazında Yoğunlaşma: 1980-2005 Dönemi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 36, 2007, s.15-34.

Küçükkiremitçi, O., Karaca, M.E. ve Eşiyok, B.A. Türkiye’nin İhracatında Öne Çıkan Sektörlerde Temel Pazar Ülkeler, Rakipler ve Rekabet Gücü: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., GA/01-01-10, Şubat 2010.

Naude, W. ve Rossouw, R. “*Export Diversification and Specialization in South Africa: Extent and Impact*”. World Institute for Development Economic Research, 93, 2008.

Samen, S. “*A primer on export diversification: Key concepts, theoretical underpinnings and Empirical evidence*”. Growth and Crisis Unit, World Bank Institute, May 2010.

Soos, K. A. “*Geographical and Sectorial Concentration in Czech, Hungarian and Slovak Exports*”. Budapest: Hungarian Academy of Sciences, Discussion Papers, 48, 2015.

TÜİK. Dış Ticarete Yoğunlaşma, Türk İstatistik Enstitüsü, 2003.

Yılmaz, M.H., Kazdal, A. Ve Özcan, S.K. “*Yoğunlaşma Perspektifinden İhracat Gelişmeleri: Türkiye üzerine bir uygulama*”. TCMB Merkezin Güncesi, 1 Kasım 2018.